

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 910.4(091)   Надія БУЧКОВСЬКА, Ганна ВАВРИК, Михайло ЦОТОКІЙ

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК АФРИКАНСЬКОГО МАТЕРИКА (до 150-річчя від дня народження Германа-Вільгельма фон Вісмана, 1853– 1905 рр.)

В 1880-82 рр. “Африканське товариство в Німеччині” відрядило в Луанду (Ангола) експедицію із завданням заснувати там постійну станцію, яка могла б служити опорною базою для подальшого проникнення німецьких колоністів на північ та південь. Керувати експедицією доручили Паулю Погге, який уже побував у країні Муата-Ямво. Його супутником став 27-річний лейтенант німецької колоніальної армії Герман-Вільгельм фон Вісман (Wissmann). Він народився 4 вересня 1853 року у Франкфурті-на-Одері. За своє життя Вісман став видатним мандрівником, колоніальним діячем, дослідником Екваторіальної та Східної Африки, службовцем “Міжнародної асоціації для дослідження й цивілізації Центральної Африки”, здійснив три великі подорожі континентом, двічі перетинав його.

Перша подорож Вісмана. Погге й Вісман прибули в Луанду в кіпці січня 1881 р. Вони пройшли в Маламбе, а в червні вирушили в Кімбунду. Шлях із Кімбунду в Мусумбу був для них відрізаний через міжплемінні війни. Мандрівники змінили попередній запланований маршрут і вирушили на північний схід і схід. Вони йшли лівим берегом Чікапи, досягли й дослідили її до впадіння в річку Касаї. По той бік Касаї відкривався шлях у ще невідомі європейцям області. Погге й Вісман форсували річку й вирушили на схід через вододіл Касаї та її правою притокою Калвою (Лулуа). Спустившись у долину Лулви, мандрівники прибули в область розселення народу башіланге (бена-лулуа), який належить до етнічної групи балуба. Вождь башіланге Каламба Мукенге дуже радо зустрів мандрівників і погодився супроводжувати із загоном своїх співплемінників Погге та Вісмана.

У грудні 1881 р. загін із великим ескортом башіланге виступив із резиденції Мукенге на схід і незабаром досяг озера Мукамба (Мункамба). Озеро мандрівники обійшли за 5 годин – воно було карстового походження. Експедиція пройшла далі на схід і вийшла на річку Лубі, а потім до більшої річки Лубілаш, де німецькі мандрівники дізналися, що ця річка має й іншу назву – Санкуру (у англійського мандрівника Камерона – “Сокорра”). Зібрані ними відомості говорили про те, що Лубілаш утворюється злиттям річок Лубіранзі й Лвембе, витoki яких у свій час бачив Камерон. Подальший рух на схід привів мандрівників у долину Ломамі.

У квітні 1882 р. експедиція вийшла до Луалаби, переправилася через річку і прибула в Ньянгве. Тут планувалося заснувати станцію африканських общин у Муссамбі, головному місті племені Муата-Ямво. Звідси Погге повернувся разом із Мукенге та його людьми в країну бушіланге, а потім відправився в Анголу, куди прибув важкохворим. Погге помер 17 березня 1884 р. в Луанді.

Вісман продовжив дослідження. З Ньянгве він вирушив звичайною дорогою невільничих караванів, якою користувалися арабські торговці рабами і слоновою кісткою, до озера Танганьїка. Він переправився через озеро Танганьїка, пройшов у місто Тabora і завершив маршрут на східному узбережжі Африки, поблизу Саадані (Садані) 14 листопада 1882 року. Таким чином, Вісман був першим європейцем, який перетнув цю частину Африки із заходу на схід.

У квітні наступного року він уже доповідав про результати експедиції на засіданні “Африканського товариства в Німеччині”. Детальний опис своєї трансaфриканської подорожі Вісман подав у книзі “Під німецьким прапором через Африку із заходу на схід”,

видану в Берліні в 1889 році.

Експедиція Вісмана–Погге значно поповнила географічні знання про південну частину басейну Конго; вона вперше відкрила для науки величезну територію між Касаї та Ломамі. Погге та Вісман були першими європейцями, які „прорвалися” із Луанди на північ. Незадовго до них, в 1880 році, в тих краях побував португальський торговець Сілва Порту. Однак відомості про його подорож дійшли в Європу зі значним запізненням, а самі факти не йшли ні, в яке порівняння з географічними та етнографічними відомостями Вісмана та Погге.

Незабаром після повернення зі своєї трансафриканської подорожі Г-В. фон Вісман став планувати нову подорож, метою якої повинно було стати дослідження річки Касаї.

Друга подорож Вісмана. “Африканське товариство в Німеччині” не могло фінансувати цю експедицію Вісмана, а тому той звернувся зі своїм проектом до бельгійського короля. Леопольд II розумів значення розвідки прямого водного шляху з південної частини басейну Конго до території у середній частині цієї великої африканської річки, яка вже перебувала під контролем “Міжнародної асоціації”. Леопольд II, ще будучи герцогом Брабантським, в 1878 р. організував “Комітет із вивчення Верхнього Конго”. Король зарахував Вісмана в штат асоціації і надав у його розпорядження значні кошти. Крім Вісмана, в експедиції брали участь чотири німецькі офіцери: лейтенант *Курт фон Франсуа* – як топограф і метеоролог, військовий лікар *Людвіг Генріх Вольф* – як антрополог, лейтенант *Франц Мюллер*, якому було доручено провадити ботанічні та геологічні спостереження, і його брат, лейтенант *Ганс Мюллер*, а також декілька чоловік допоміжного персоналу.

У січні 1884 р. німецькі мандрівники висадилися в Луанді. Тут Вісман в останній раз зустрівся з Погге, який після цього помер. Через місяць експедиція прибула в Меланже. Звідси вона відправилася в червні того ж року, перетнула долину Кванго й вирушила на північний схід. Маршрут її спочатку співпадав із тим, яким повертався з Луанди Шютт і Бухнер, а потім вирушила на Чікапі Вісман вийшов на свою стару дорогу в країну бушіланге. Переправившись через Касаї приблизно в тому місці, що і в 1881 р., він здійснив невелику екскурсію вгору долиною річки і відкрив на ній вище гирла Чікапи восьмиметровий водоспад, названий ним на честь Погге.

В листопаді 1884 року експедиція досягла резиденції вождя Каламба Мукенге в долині Лулви. Неподалік від поселення Мукенге була збудована станція Лулуабург (Лулвабур) під 6° пд.ш. Цей пункт згодом стане центром бельгійської колонізаторської діяльності в цьому районі.

Супутники Вісмана здійснили звідси декілька радіальних розвідувально-дослідницьких маршрутів. Франсуа проник на південний схід, в межиріччя Лулви й Лубі, притоки Санкуру, Вольф – на північ, в межиріччя Лулви й Санкуру.

В кінці травня 1885 року Вісман, Франсуа, Вольф і Ганс Мюллер (Франц Мюллер незадовго до того помер) у супроводі Мукенге та його воїнів сплавилися вниз Лулвою і незабаром досягли місця її злиття з Касаї. Касаї була вільна від порогів, однак плавати нею не дозволяли обмілини. В деяких місцях, де ширина річки досягала чотирьох кілометрів, мандрівники довго шукали фарватер між низькими алювіальними островами. Вісман старався триматися правого берега, щоб не пропустити місця впадіння Санкуру.

Гирло цієї значної притоки Касаї було відкрите в середині червня. Мандрівники перейшли на Касаї і помітили, що річка замість того, щоб зберігати північно-західний напрям течії, все більше відхиляється на захід. В перших числах липня флотилія Вісмана пройшла гирло Кванго, далі Фімі й прибула до місця впадіння Касаї у Конго. На Конго німецькі дослідники досягли Стенлі-Пул і спустилися в Атлантичний океан. В середині того ж місяця вони прибули в Леопольдвіль.

Друга експедиція Вісмана мала надзвичайно важливі географічні результати. Уявлення про тотожність Касаї і Руки настільки укорінилося, що для зустрічі Вісмана в гирло Руки було спеціально вислано пароплав із продовольством та іншими припасами. Тепер

вияснилося, що: а) Касаї впадає в Конго під назвою Ква; б) Санкуру, Кванго і Фімі – її притоки; в) Касаї збирає води зі всієї південно-західної частини басейну Конго.

Вісман та його супутники не тільки встановили принципову схему гідрографічної системи Касаї. Вони, по суті, відкрили цю систему як географічне ціле, досить точно нанесли увесь пройдений шлях, в тому числі середню та нижню течію Касаї від місця впадіння Лулви до гирла, а також нижню течію Лулви. Було картографічно зафіксовано положення гирла великих приток Касаї: Санкуру, Лванге, Кванго, Фімі. Учасник експедиції Вісмана – Франсуа – виконав перші вимірювання витрати води в Касаї. Досить багатими були зібрані експедицією етнографічні та природничо-історичні матеріали.

Вісман дослідив частину річкової мережі Луатаби, вивчив можливості судноплавства в басейні Касаї, на річках Квіду й Санкуру. Його супутники – учасники експедиції – допомогли нанести в загальних рисах один із найбільш запутаних „річкових лабіринтів”, визначили напрям течії приток Конго – Кванго, Санкуру, Касаї – та відкрили нові шляхи для річкового судноплавства.

Опис цієї подорожі та її наукові результати склали зміст об'ємної спільної праці Вісмана, Вольфа, Франсуа і Г. Мюллера під назвою “У внутрішній Африці”, опублікованої у Лейпцигу в 1888 році.

Дослідження Вісмана були істотно доповнені Людвігом Вольфом, який незабаром після прибуття в Леопольдвіль був призначений пачальником нової експедиції, яка мала за мету закріплення позицій „Незалежної країни Конго” у басейні Касаї.

Третя подорож Вісмана. В 1886 р. разом із географом Дж. Гренфеллом Вісман розпочав свою третю експедицію по Конго. Він із Банани піднявся від гирла Конго до Касаї, де у квітні 1886 р. зустрів свого колишнього колегу Вольфа, який розповів йому про дослідження річки Санкуру. Разом із Вольфом Вісман здійснив спільне плавання по Касаї вище гирла Лулви і встановив, що судноплавний б'єф простягається ще на понад 100 км і закінчується семиметровим водоспадом, якому було присвоєне ім'я Вісмана.

Після цього Вольф повернувся в Європу, потім брав участь у німецькій експедиції у Того, де помер у 1889 році. Записки Вольфа про вивчення Санкуру були частково опубліковані Вісманом у роботі про цю експедицію.

Вісман продовжив дослідження верхів'їв Лубілаша (Санкуру). Він пройшов у Лулуабург, намагався проникнути зі станції Лулуабург у Лубілаш, однак через опір місцевих племен повернув назад від Бушімалея.

Із Лулвабура з іншим таємним агентом-бельгійцем Вісман направився до річки Санкуру, щоб на схід від неї досягти іншої значної притоки Конго – Ломані. Однак їхнє межиріччя було спустошене епідеміями та війнами за рабами. Арабські мисливці за рабами до того часу практично пограбували й спустошили цей густонаселений край. Експедиція Вісмана терпіла голод, багато людей хворіло. Проникнути далі Вісман не зміг через болотисті, майже непрохідні ліси. Він відступив. До того ж араби боялися, що виникнення нової, контрольованої Бельгією країни Конго, завдасть шкоди торгівлі рабами, а тому почали буквально полювати за загонем європейських дослідників.

Вісман вибрав маршрут, який дозволив би йому обійти звичні арабські торгові шляхи. Він повернув на південь, в область бешків. Через Ньянгве проник до Танганьїки, проплив озером до його південного узбережжя, здійснив перехід до озера Ньяса, річкою Шіре вийшов до її впадіння в Замбезі і 8 серпня 1887 р. він завершив подорож у Келімані, на березі Мозамбіцької протоки, вдруге перетнувши Африку із заходу на схід.

Подорожі Вісмана здійснили повний переворот в уявленнях про басейн річки Конго. До цього величезний басейн річки Касаї був майже невідомий. Учені того часу вважали, що більшість річок Африки, крім Нілу, стікають прямо в Конго. Вісман наніс на карту істинну систему Конго, якою вона відома і в наші дні.

В 1888 р. Вісман (тепер уже відкрито на німецькій службі) повернувся у Східну Африку з каральною експедицією, щоб придушити повстання місцевих рабів. В 1890 р. він завершив військові операції і придушив повстання.

В 1895 р. Вісман був призначений губернатором Німецької Східної Африки (територія нинішнього Конго), але в кінці 1896 р. відкликаний у Німеччину.

Г.-В. фон Вісман написав ряд книжок, серед яких: “Im Innern Afrikas. Die Erforschung des Kassai” (1888, 1891 рік, у співавт.), “Unter deutscher Flagge quer durch Africa von West nach Ost” (1902 рік), “Meine Durchquerung Aequatorial-Afrikas” (1907 рік), “Afrika, Schilderungen und Ratschläge” (1903 рік).

Твори Вісмана служили для колоніальних цілей та колонізаторської експансії Німеччини, широко рекламувалися і багато разів перевидавалися в Німеччині.

Помер Г.-В. фон Вісман 16 червня 1905 року у Вайссенбасі.

Література:

1. Африка: энциклопедический словарь. Том 1. А–К. / Гл. ред. А. Громыко. Ред. коллегия: В.М. Васев, А.М. Васильев, Н.И. Гаврилов и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – Стр. 396.
2. Бейкер Дж. История географических открытий и исследований. М., 1950. – Стр. 402-404.
3. Внуков Н. Великие путешественники: Биографический словарь. СПб., 2000. – Стр. 129-131.
4. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий. В 5-ти томах. М.: Просвещение, 1985. Том 4. – Стр. 279-280.
5. Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том 10. – Стр. 794.
6. 100 великих путешественников. Автор-составитель И.А. Муромов. – М.: Вече, 2000. – Стр. 423-427.
7. 300 путешественников и исследователей: Биографический словарь. М., 1966. – Стр. 49-50.
8. Grosses Modernes Lexikon. – Band 12. – Gütersloh, 1985. – S. 333.

Summary:

The article is dedicated to Herman Wilhelm von Wissmann (1853–1905), an outstanding German explorer of Equatorial and Eastern Africa, who made three trips far inland of the continent, to the Congo basin, crossed it from west to east twice, made a significant contribution to the Congo basin investigation and mapping.